

ТЕКСТОВЕ ЗА

КОМУНИЗМА В БЪЛГАРИЯ

ЛАГЕРИТЕ ЗА „ПОЛИТИЧЕСКИ ОПАСНИ ЛИЦА“ В ОМУНИСТИЧЕСКА БЪЛГАРИЯ

Румяна Маринова-Христиди

След Освобождението от петвековно турско владичество през 1878 г., България започва изграждането на нова държава. Макар и наситен с политически и социални сътресения, перодът 1878 до 1934 г. се вмести в рамките на парламентаризма и основните демократични принципи. След военния преврат от 19 май 1934 г. страната изживява голяма политическа промяна и от партийно-парламентарна демокрация преминава към авторитарен режим, в който водеща роля заема монархът цар Борис III. Всички политически партии са забранени,

разделението на властите е ликвидирано, създадена е силно централизирана държавна структура, а Народното събрание е разпуснато. Едва през 1938 г. се провеждат парламентарни избори по мажоритарната система, но само за да се използва новосформираното Народно събрание като параван за режима. Негова опора стават създадените по това време казионни обществени организации, държавното чиновничество и най-вече армията и полицейският апарат. Въведена е строга цензура върху печата, ограничени са редица граждански права, предвидени в Конституцията.

В навечерието на Втората световна война България вече е силно обвързана с Германия – икономически и военно. Освен това Германия единствена обещава връщане на загубените в предходните войни български територии и осъществяване на националното обединение. От септември 1939 до началото на 1941 г. цар Борис III успява да запази неутралитет, но ходът на военните действия и присъствието на немската армия на българската северна граница силно наклоняват везните в полза на присъединяването към Тристранния пакт. Това официално става факт на 1 март 1941 г. Съюзът с Третия Райх предизвиква известна съпротива вътре в

страната, която ескалира след нападението на Германия над Съветския съюз на 22 юни с.г. В съпротивата най-активно участват дейците на нелегалната Комунистическа партия и на лявото крило на Българския земеделски народен съюз. На този политически фон създаването в България на лагери за принудителен труд или наказателни лагери за противниците на режима е почти неизбежно. Но тази практика на дисциплиниране на политическите противници започва ефективно едва след 1941 г. Лагерите се характеризират с лоши хигиенни и битови условия, тежък принудителен труд и психическо обременяване. В някои части те се превръщат в места на своеволия, физическо страдание и унижения. Дори и да оцелеят затворниците, неизбежно са с увредено здраве и много от тях преживяват психически травми, които и по-късно не успяват да преодолеят.

Интернирането на политически противници е въведено от Цар Борис III след като той установява авторитарен режим през 1935 г. Критиците на неговото правителство – преди всичко преди всичко привържениците на Българския земеделски народен съюз, комунистите и ремсистите - са наблюдавани от полицията и постепенно са въдворявани в лагери, където някои от тях са заставени да полагат безплатен

принудителен труд. До включването на България във Втората световна война на 1 март 1941 г. обаче тази практика е силно ограничена. Разследването и въдворяването се осъществява въз основа на министерски постановления от отдел „Държавна сигурност“ при Дирекция на полицията. През януари 1941 г. с постановление на МС селище на Държавна сигурност е създадено в планинския детски лагер „Гонда вода“ край Асеновград, а в близост до него се създава лагер за жени „Св. Никола“. Първите затворници са предимно англофили, (защото България е от 1941 е съюзник на Германия и обявява война на Англия и САЩ), членове на група "Звено" или на лявата земеделска група "Пладне". След като нелегалната Българска работническа партия (комунисти) обявява въоръжена борба срещу "фашизма" и Германия напада Съветския съюз на 22 юни 1941 г., картината се променя. Последствията са масови арести на комунисти и ремсисти, така че капацитетът на „Гонда вода“ много скоро се запълва и трябва да бъде създаден нов лагер до село Кръсто поле (Еникьой). През лятото на 1941 г. броят на въдворените достига 509 души. В периода 1941-1943 г. лагерът "Гонда вода" се използва само през лятото. Общият брой на затворниците в "Кръсто поле" и "Св. Никола" възлиза на 1500 мъже и 100 жени. След масовите арести през февруари

1943 г. сред тях попадат и политически емигранти от Съветския съюз (въпреки, че България не е във война със СССР, тя е съюзник на Германия и граждани на СССР, които имат политически прояви против Германия са задържани в България; някои попадат в лагери и за нелегална комунистическа дейност), доброволци от Испанската гражданска война, излежавали присъди по Закона за защита на държавата и др., но основната група са активни дейци на комунистическата съпротива.

През лятото и есента на 1943 г. някои лагеристи са прехвърлени от „Кръсто поле“ в манастира „Св. Кирик и Юлита“ край асеновградското село Горни Воден. Всички те са представители на т.нар. интелигенция. Също така друга група от 300 затворници мъже са прехвърлени в лагер в село Тодоровци, където строят железопътната линия, която трябва да свърже България с новоприсъединените македонски земи. През цялото това време тече непрекъснат процес на освобождаване на лагеристи по усмотрение на властите. Като цяло от началото на 1941 г. до края на 1943 г. през лагерите преминават общо 2000 души.

От края на 1943 г. и през 1944 г. става все по-ясно, че съюзниците от Антихитлеристката коалиция ще спечелят войната и България започва да търси пътища за

излизане от съюза с Райха и преориентиране на външната си политика. Няколко поредни правителства се опитват да водят сепаративни преговори за мир с Англия и Франция, но не успяват да достигнат до конкретен резултат. На 2 септември 1944 г. е съставен кабинетът на Константин Муравиев, включващ представители на легалната опозиция (прозападно ориентирани лидери на старите буржоазни партии). Той се опитва да извърши преход от авторитарен режим към традиционната партийно-парламентарна система, но външнополитическият ход на събитията не му позволява. На 5 септември 1944 г. Червената армия застава на северната българска граница и Москва обявява война на България. На следващия ден правителството взема решение да обяви война на Германия. Два дни по-късно съветските войски влизат на българска територия, а на 8 срещу 9 септември в София е извършен преврат. Управлението поема правителство на коалицията Отечествен фронт, доминирана от комунистите. Съдбата на България е решена през октомври 1944, по време на среща между Чърчил и Сталин в Москва, където английският премиер конкретизира в проценти сферите на влияние. За България те са 75% за Съветския съюз, което ясно поставя страната в съветската сфера на влияние и определя развитието ѝ за десетилетия напред.

В новото правителство на ОФ министър-председателят Кимон Георгиев е от политическата партия „Звено“, а другите участници в коалицията са БЗНС и БРСДП. Комунистите, макар е малобройни, са с решаващо влияние. До 1947 г. те не се рашават да поемат самостоятелно властта, тъй като изчакват изработването и подписването на мирния договор, което трябва да стане и от страна на Англия и САЩ. След като подписването и ратификацията на договора през септември 1947 г. стават факт, комунистите вече нямат нужда да се съобразяват със западните държави или да си „играят“ на демокрация. Ръцете им са развързани. Идва ред на разгрома на опозиционните партии, ликвидирането на многопартийната система и преминаването към еднопартийно управление по съветски модел.

Изграждането на лагери за политически противници обаче, започва още в началото на управлението на ОФ. На 11 януари 1945 г. начело с проф. Венелин Ганев, Тодор Павлов и Цвятко Бобошевски издава два указа, с които утвърждава издадените от правителството на Отечествения фронт 20 декември 1944 г. Наредба-закон за Трудово-възпитателните общежития и Наредба-закон за трудово-възпитателните общежития за политически опасни лица.

Съгласно членовете на тези наредби в първия вид ТВО се настаняват принудително проститутки, сводници, сутеньори, изнудвачи, комарджии, просяци и "безделници". Като цел на общежитията наредбата-закон определя „да се отклоняват настанените в тях лица от неморалните им престъпни склонности и навици, да се приучат към почтен труд и да се издигнат в морално и интелектуално отношение“. Втората наредба-закон за "ТВО за политически опасни лица" гласи: „Лица, опасни за държавния ред и сигурност могат да бъдат принудително настанявани в особени трудово-възпитателни общежития, обзаведени при някои държавни стопанства или предприятия, или в определени селища, поставени под надзора на Народната милиция“. Настаняването става с обосноваваща заповед на министъра на вътрешните работи, по доклад на директора на милицията след произведени дознания. Срокът за престояване не бива да надвишава шест месеца, освен ако не бъде подновен с нова обосноваваща заповед на министъра на вътрешните работи. По този начин в България се създават трудови лагери за политически противници като под наредбата-закон за създаването им слагат подписите си всички управляващи тогава политически партии от коалицията

Отчествен фронт – БРП (к), БЗНС, „Звено“ и БРСДП. Скоро водещите дейци на некомунистическите партии сами стават жертва на лагерите, след като през септември 1944 г. БРП (к) идва на власт с помощта на Червената армия. Пряка намеса в установяването на новото правителство на ОФ от страна на Червената армия няма, но самото и присъствие на българската граница е достатъчно стимулиращо. БРП (к) идва самостоятелно на власт след 1948 г. , а дотогава управлява в доминираната от нея коалиция ОФ.

Първоначалната идея криминалните и политическите затворници да бъдат отделно в бъдеще не винаги се осъществява, което личи и от учредяването през ноември 1945 г. на фонд „Трудови-възпитателни общежития“ към Министерството на вътрешните работи (Ако тази част от изречението звучи утежняващо или неразбираемо на немски, може без проблем да отпадне). На практика възможностите на самите заведения не винаги предполагат такова разделение. Още повече, че двете наредби от 20 декември 1944 г. са отменени през март 1948 г. със Закона за Народната милиция, който прекратява действието на наредбите, защото вече в него се регулират въпросите за лагерите. Новото в този закон е, че политическите затворници могат да бъдат въдворявани и с

одобрение от главния прокурор, а максималният престой се удължава на една година с възможност за продължаване. Лагерите се изграждат в близост до язовири в процес на строеж, въглищни мини и в някои земеделски райони. В този период лагерите на Държавна сигурност разполагат със следния капацитет: в Дупница около 1800 души и до язовир Росица около 1500 души. В подчинените на милицията лагери в трудово-възпитателно общежитие "Перник" са затворени 400 души, в трудово-възпитателно общежитие "Росица" - 600 души и в трудово-възпитателно общежитие "Бошуля" - 100 души. Със заповед на министъра на вътрешните работи от 14 август 1945 г. в ТВО са въдворени 220 политически опасни лица. Събирането на едно място на криминални и политически затворници затруднява установяването на точния брой на двете групи, но за периода от края на 1944 г. до есента на 1945 г. в лагерите попадат приблизително 3300 политически затворници. Това е периодът на подготовката и провеждането на първите следвоенни парламентарни избори и легализирането на опозиционните партии в страната. В разгара на предизборната кампания много опозиционни политици и журналисти са преследвани, арестувани и изпратени в ТВО. Във връзка с известна демократизация, която се извършва по настояване на САЩ и

Великобритания, както и по повод на първата годишнина от влизането на Червената армия (която по същността си е окупационна, но правителството на ОФ я представя като освободителка от „фашистите“) правителството смекчава преследването на опозицията и освобождава някои затворници. По тази причина броят на лагерниците в ТВО в началото на 1946 г. е значително по-малък – 532 души.

По-късно управляващата коалиция на Отечествения фронт (особено комунистите) засилват натиска върху опозицията, представена от БЗНС на Никола Петков и БРСДП (обединена) на Коста Лулчев. Лагеристи са изпратени в ТВО Свети Врач (Сандански) за работа по строежа на ж.п. линия Крупник-Кулата, след това на ж.п. линия – Дупница-Бобов дол, по-късно в мините „Куциян“ и „Богданов дол“ край Перник. В манастир край Велико Търново съществува и лагер за жени, които през 1947 г. са преместени в село Босна, Тутраканско.

В началото на 1949 г. дейностите по въдворяване и освобождаване от ТВО се осъществяват от специализирана служба „Въдворяване и изселване“, а след това от отдел „Затвори и ТВО“, като непосредственото ръководство и контрол се осъществява от заместник-министрите на вътрешните работи.

С постановление на МС от 27 април 1949 г. на МВР се възлага да разкрие трудово-възпитателно общежитие на остров Персин до село Белене. Белене и до днес е символ на комунистическите репресии и нечовешкото отношение към политическите опоненти. През лятото на с.г. започва изграждането на бараки за около 300-400 души. По това време в страната има въдворени общо около 4500 души в три лагера: 2000 в Ножарево, Тутраканско, 1700 в рудник „Бобов дол“ и 800 в Белене. През 1950 г. работят само два – Ножарево и Белене. Една година по-късно, през есента на 1950 г., в Белене вече има 1097 души, 357 от тях са там за втори път. Почти 57% са работници, служещи, бедни и средни селяни. Мотивът за въдворяването на работниците е, че по време на войната са участвали в преследването на партизани, сътрудничели са на тогавашната полиция или са правили опити за нелегално преминаване на границата. Обвиненията срещу чиновниците са предимно за вражеска пропаганда и анархистична дейност, а срещу селяните – за участие в нелегални групи, вражеска пропаганда и подпомагане на полицаи и бандити в миналото. Около 21 процента от лагеристите в Белене са индустриалци, търговци и кулаци (богати селяни). 21 фабриканти са въдворени заради вражеска

пропаганда. И 110 ученици и студенти са там заради нелегални опити да преминат границата или поради участие в нелегални организации. Към тях се прибавят и няколко чужденци.

Според политическата принадлежност на въдворените най-голям дял се пада на членовете на БЗНС и безпартийните. 74 затворници са членовете на буржоазни партии, като те попадат в лагера най-често заради подпомагане на семействата на осъдените от Народния съд или за разпространяване на вражеска пропаганда. Между лагеристите има 87 анархисти, които са въдворени за вражеска дейност против БКП в навечерието на провеждането на V конгрес на партията през декември 1948 г. В Белене се намират и 39 членове на БКП, които са квалифицирани като "провокатори" или помагачи на нелегално преминаващи границата лица. През 1949 г. общо от всички лагери 585 лица са освободени, което прави 28 процента от всички лагеристи. В същото време през септември 1949 г. въдворяванията в Белене достигат рекорден брой от 4 500 човека. Според доклади на МВР е имало многобройни опити за бягство, от които само девет успешни. Също така става ясно, че през 1950 и 1951 г. има случаи на въдворявания, без да е налице необходимата заповед на министъра на вътрешните работи.

Това принуждава министър Георги Цанков да издаде нареждане, с което абсолютно се забранява изпращането на арестувани в ТВО без заповед, подписана лично от него или от упълномощен помощник-министър.

През октомври 1951 г. Политбюро на ЦК на БКП приема Инструкция за работата на комисията, която разглежда следствените дела на арестантите, подлежащи на въдворяване в ТВО. В състава на тази Комисия влизат министърът на вътрешните работи и помощник министрите по Държавна сигурност, Главният прокурор, Председателят на Върховния съд и един член на ЦК на БКП. Те разглеждат случаите, в които „лица не могат да бъдат съдени по обикновения ред или които по политически или други държавни съображения не е целесъобразно да бъдат съдени по обикновения ред“. В съответствие с този документ се е действало своеволно Решенията се взимат на срещи на изброените по-горе длъжности лица. Това не е законов съд, а комисия от висши държавни и партийни служители, някои от които дори не са юристи – например представителят на Държавна сигурност и членът на ЦК на БКП. Те обаче взимат решения за въдворяване на лагеристи, без да имат юридически основания за това. Органът е противоконституционен и може да се определи като „сталинистки“,

защото въплащава Сталиновите принципи за върховенство на Партията над закона.. Този документ е следвал линията на сталинизма, за който са характерни тежки репресии и накърняване на принципите на правовата държава. По този начин се разкриват широки възможности за своеволия при разправата с политически опасни лица. Срокът за въдворяване е удължен на седем години.

Една от отличителните черти на сталинизма е репресивният му характер, а съдебната система като изпълнителен орган на диктатурата играе важна роля в политическата борба. Съветските съветници в България, които често определят начина на действие (може да се перефразира: Съветските съветници в България се разпореждат в българските институции, поставят в центъра на следствието изтръгването на показания и признания, като физическите мъчения са обичайно средство. Самопризнанието е обявено за "царица на доказателствата". Към задачите на съветските съветници спада и режисирането на политически процеси и отстраняването на "политически опасни лица" и те обучават своите български колеги в тази област. След екзекуцията на лидера на опозицията Никола Петков през септември 1947, което обаче става след присъда на редовния държавен съд, няма друг

политически процес, завършил със смъртна присъда и екзекуция. През 1949 г. е осъден на смърт по политически обвинения Трайчо Костов, но той е вицепремиер, член на политбюро на БКП и езин от най-силните хора в ръководството на Партията (т.е. той не е от опозицията. Под отстраняване се има предвид въдворяването в лагер, принудителното заселване на друго местожителство, отстраняването от пост, позиция и др.

През февруари 1952 г. Политбюро издава инструкция за разглеждането на реда в ТВО, което довежда до проверки и преглед на списъците на въдворените. Според тях към 1952 г. в ТВО се намират 2323 лица, като най-големият брой от тях – 1459 – са въдворени през 1951 г. Причина за това е, че редица висши стопански дейци намират място в лагерите след процеса срещу Трайчо Костов и в кампанията за търсене на „врага с партиен билет“. По основанията за арестуване затворниците се разделят на следните групи: 279 са ятаци и помагачи на шпиони и диверсанти, 262 са бивши полицаи, които преди 9 септември 1944 г. са извършвали убийства или изтезания и в първите години на промяната (това да опадне, техническо повторение е) след вземането на властта: след взимането на властта от

Отечествения фронт са се укривали и след това са извършвали „вражеска дейност“ в смисъла на властимащите; 243 са разпространявали вражеска пропаганда; 173 са бивши офицери, които преди 9 септември 1944 г. са извършили престъпления, укрили са се от Народния съд¹ и след това са

¹ България е задължена от чл. 6 на Примирието, което подписва с държавите от Антихитлеристката коалиция на 28 октомври 1944 г., да задържи и съди виновниците за въвличането ѝ във войната на страната на Германия и действията, свързани с това. Правителството обаче решава това да се извърши от извънредно съдилище, което е в нарушение на Конституцията. С наредба-закон на правителството се създава Народен съд, който действа от януари до края на март 1945. И предвижда осъждане на регентите, министрите от периода януари 1941 до 9 септември 1944, депутати от действащото по време на войната Народно събрание, висши духовни и военни лица и други, отговорни за провежданата тогава политика лица. Множество са нарушенията при създаването на този извънреден съд: в Конституцията съществува забрана за създаване на извънредни съдилища със специален статут; според нея регентите не могат да бъдат подвеждани под съдебна отговорност; министрите могат да бъдат съдени само след решение на парламента; депутатите не могат да бъдат съдени за изказванията си от парламентарната трибуна. Освен пренебрегването на тези конституционни разпоредби, са допуснати и редица процесуални нарушения. Народният съд издава общо 9 155 присъди, от които 2 730 са смъртни. На смърт са осъдени тримата бивши регенти, 22 министри, 67 депутати, 47 генерали и полковници и др. Под лозунга на борбата с фашизма и военно престъпниците, управляващите всъщност извършват едно разчистване на сметки с евентуални политически опоненти и унищожават

извършвали „вражеска дейност“; 170 са членове на нелегални така наречени контрареволуционни групи или организации; 98 са сътрудници на полицията; 91 са сътрудници на чужди разузнавания; 66 са бивши водачи на ратници и легионери с активна антинародна дейност преди въдворяването. (Ратници и легионери са членове на младежки организации с националистическа и про-германска насоченост и поклонници на фашистките младежки организации. Те са особено активни през 30-те години и по време на българския съюз с Германия по време на Втората световна война, но са разтурени след 9 септември 1944 г. като фашистки организации.); 65 са бивши министри или водачи на буржоазни партии или фашистки партии (движения).; 47 са провокатори и предатели на БКП; 43 са активни анархисти; 41 са активисти на ВМРО (Вътрешната Македонска Революционна Организация - Иван Михайлов); 41 са чужденци, които са влезли нелегално в страната; 26 са се опитали да преминат нелегално границата; 5 са бивши белогвардейци, участници в корпуса в Югославия (става дума за българския окупационен корпус в Югославия в периода април 1941-септември 1944). Най-многобройни сред лагеристите са

голяма част от българския политически елит.

привържениците на БЗНС – Никола Петков и на БРСДП (об.) – на Коста Лулчев – 529 души. В ръководството на БКП се споделя мнението, че не бива да се пращат хора в ТВО за малки провинения или безконтролно, а само най-заклетите врагове на системата. В тази връзка лидерът на партията и министър-председател Вълко Червенков разпорежда освобождаването на 598 души.

След смъртта на Сталин в българското общество се наблюдават известни прояви на недоволство, но като цяло то изглежда по старому. БКП провежда своя VI конгрес в началото на 1954 г., като неговите политически решения са напълно в духа на предложения от Москва „нов продоволствен курс“, намаляване на цените и повишаване на жизненото равнище на населението. Култът към личността е разкритикуван, но само формално. Персоналните промени имат козметичен характер – „българският Сталин“ Вълко Червенков остава на поста министър-председател и член на Политбюро, като единствено е премахната заеманата пак от него длъжност генерален секретар на БКП. На 7 април 1953 г. е обявена амнистия за българските емигранти; обещано им е, че могат да се завърнат безпрепятствено в страната и да получат обратно имуществото си. Промените, които се извършват в тези първи години

след смъртта на Сталин са одобрени от Москва и са само умерени. Въпреки това те дават своето отражение върху затворите и лагерите за принудителен труд. Притеснен и в очакване на това, което предстои да се случи. Червенков решава да следва общия ход и дух на събитията. В изявление той подчертава, че законът трябва да се спазва, неосъдени хора не бива да лежат по лагери и затвори. Той изразява мнението, че повечето лица в ТВО трябва да бъдат освободени, като вътре останат само най-опасните за конституционния ред и сигурност на страната елементи. Тъй като останалите лагери в страната постепенно са закрити в предходните години, през 1953 г. функционира само лагерът в Белене, в който се намират 1913 души. Първоначално са освободени 858 от тях, а след това още 584. Останалите 421 са предадени на съд, понеже голяма част от затворниците са били там без присъда. Със заповед на министъра на вътрешните работи Георги Цанков от 19 септември 1953 г. ТВО-Белене накрая е закрито. Разпоредено е в бъдеще да не се предприема задържане в трудови лагери, а вражески лица, които извършват антидържавна дейност трябва да понесат отговорността си пред съда. Става дума, че те вече ще бъдат съдени от редовен държавен съд.

Тези събитията трябва да се разглеждат на фона на общата промяна след смъртта на съветския лидер Сталин и в контекста на международната обстановка. ООН и международната общност показват засилен интерес към лагерите за принудителен труд в Съветския съюз, което оказва влияние и върху България. (За по-голяма яснота може да се добави: Като част от процеса на леко отпускане на системата след смъртта на съветския диктатор, в международните отношения настъпва леко разведряване и в целия Източен блок се появява надежда за извършването на известни демократични реформи.

Още в началото на 50-те години ООН приема резолюция за забраната на този вид труд като средство за политическа принуда и като важен елемент от икономиката на дадена страна. Създаден е Специален международен комитет по въпросите на принудителния труд, за да проучва какви практики има в отделните страни. Българското правителство отклонява въпросите, изпратени му за отговор от Комитета и подчертава, че в България принудителният труд не е политическо наказание, а се използва само за поправка и превъзпитание, както и за приучване към ценностите на социалистическия морал. Въпреки това в доклад от 1952 г. Комитетът обвинява България, че

политическите противници на режима са длъжни да извършват принудителен труд. Министерство на външните работи отхвърля критиката с мотива, че нормативните актове, които се отнасят до принудителния труд вече са отменени и следователно такъв вид труд в страната вече не съществува. Докато обществото живее с надеждата за разведряване, през ноември 1956 г., лагерът в Белене отново е открит – ТВО за мъже на остров Персин и за жени на остров Щурчето.

Основания за надежда за по-значими реформи дава XX конгрес на КПСС и десталинизацията развенчаването на самия Сталин (да се перафразира: Основания за надежда за по-значими реформи дава XX конгрес на КПСС, където са изнесени данни за престъпленията на Сталин. Започва процес на десталинизация, който намира отзвук в България с Априлския пленум на ЦК на БКП през 1956 г. Резултатите обаче са разочароващи: Носителят на култа към личността Вълко Червенков е свален от власт като ръководител на Политбюро. В бъдеще той е обикновен член. Освен това губи функцията си на министър-председател и става зам. министър-председател. Ново поколение политици излиза на преден план, но тоталната им зависимост от Съветския съюз

продължава. България като един от сателитите остава под пълния контрол на Москва. Разведряването след 1953 г. трае кратко, тъй като в резултат на вълненията в Полша и Унгария през 1956 г. комунистите отново възвратят режима. Партийното и държавно ръководство решава да не извършва реформи и отново да постави под пълен контрол всички области на живота, което е осъществимо само чрез репресии. През ноември 1956 г. са арестувани 564 души, милицията отново получава право да изселва и въдворява „политически опасни лица“. На 22 декември по нареждане на вътрешния министър Георги Цанков лагерът в Белене отново е възстановен. Постепенно броят на изпратените там лица нараства, особено през 1958 г., когато е проведена акция за прочистване на големите градове от „криминално проявени лица“ - мярка, която правителството измисля, за да отстрани политическите си противници. Има се предвид, че покрай действително криминалните лица, ще бъдат арестувани и политически противници. Едната акция би замаскирала другата за пред обществото. В хода на операцията Държавна сигурност арестува 263 души, които не са престъпници, но за които има сведения, че са опоненти на комунистите.

В началото на 1957 г. към Министерството на правосъдието преминава отдел "Затвори". МВР създава отново отдел „Въдворяване и изселване“, който поема ръководството на ТВО-Белене. По това време там са въдворени 1120 души, от които 247 за контрареволуционна дейност, а 873 за криминални престъпления. Сред политическите затворници са отново бивши дейци на опозиционното БЗНС, бивши офицери, легионери (привърженици на Съюза на българските национални легиони – националистическа, профашистка организация, активна през 30-те години и по време на съюза на България с Германия по време на Втората световна война) и полицаи, бивши михайловисти и цанковисти (привърженици на Националното Социално Движение на Александър Цанков – националистическа организация с фашистки елементи), бивши дейци на буржоазни партии, както и „капиталистически, кулашки и други противонародни елементи“. Броят на въдворените през 1958 г. е 1729, от които 261 са политически затворници. През април 1959 г. картината се променя: през април в Белене има 1869 души, 388 от които са там по политически причини. През септември вътрешният министър Цанков освобождава по нареждане на Политбюро 276 политически и 981 криминални затворници (Може да се перефразира: През

септември, по нареждане на Политбюро, министърът на вътрешните работи Георги Цанков нарежда освобождаването на 276 политически и 981 криминални затворници). В Белене остават 166 души, които са определени като непоправими рецидивисти. По доклад на Тодор Живков и с решение на Политбюро на ЦК на БКП от 27 август 1959 г. лагерът в Белене за втори път е закрит, а трудово-възпитателните общежития в страната са ликвидирани. Тодор Живков не желае името му да се свързва с тежки репресии и лагери. Той предпочита да отстранява противниците си по-елегантно и без физическо насилие, за да не си създава врагове.

Многобройните доклади и свидетелства на бивши лагеристи дават ясна представа за битовите условия в лагера. Към тях се добавят и официалните доклади на МВР. От тях се вижда, че някои ръководители в лагера се държат като феодални господари и там цари своеволие, жестокост, беззаконие. Допускано е нехуманно отношение към затворниците, унижения, упражняването на психически и физически тормоз. В докладите се говори и за смъртни случаи на лагеристи, както и отказ на достъп до лечение в столицата за тежко болните.

Тъй като уж поради затварянето на Белене и освобождаването на престъпници криминалността в стараната е нараснала, вътрешният министър Цанков нарежда през 1959 г. построяването на нов лагер в близост до каменната кариера при град Ловеч. Първите затворници в Ловеч са онези, които остават в Белене до последния момент, повечето от които криминални. Те са определени като непоправими рецидивисти и особено опасни за обществения ред и сигурността. Ловеч може да бъде считан за лагера с най-лоша слава и с най-брутални репресии. До 1962 г. от общо 1235 арестувани 147 са убити, между които три жени. През 1961 г. около сто затворнички са преместени в близкия лагер Скравена.

През 1961 г. двама лагеристи успяват да избягат от лагера край Ловеч, но са задържани на границата с Гърция при опит да я преминат нелегално. Разследването показва, че са избягали заради убийствата в лагера. Началникът на следствения отдел ген. Димитър Капитанов и заместникът му Гатю Гатев получават техните показания. Дватама информират Политбюро, но не и МВР, тъй като се опасяват, че отговарящият за лагерите в Ловеч и Скравена зам. - министър на вътрешните работи, който е приближен на Живков, ще потули случая. По този начин висшето

партийно ръководство е информирано, което предизвиква скандал. Създадена е специална комисия под ръководството на члена на Политбюро Борис Велчев. Тя трябва да разследва изключително тежките условия в двата лагера Белене и Лове, просъществували в периода 1959-1962 г. Комисията констатира груби нарушения на човешките права и говори за садизъм. Непосилната трудова норма не предвижда почивки или твърдо работно време за затворниците. Те трябва да работят без прекъсване при най-голямо натоварване. Прилагането на физическо насилие е основна характеристика на затворническите условия: постоянен побой, физическа разправа и убийства. В доклада се посочва, че лагеристите са живеели при „крайно мизерни условия: слаба храна, лоши помещения, без медицинска помощ, без контакти със своите близки“.

Политбюро на ЦК на БКП разглежда доклада на заседание от 4 април 1962 г. Дотогава информацията за убийствата е пазена в строга тайна от отговарящия за лагерите зам.-министър на вътрешните работи Спасов. Докладът не е предаден на прокуратурата. Наложени са само партийни наказания като Тодор Живков лично се застъпва за кариерата на своя приближен. В обществото не е дадена гласност

нито на доклада, нито на решението от 1962 г., тъй като разгласяването на такива позорящи режима факти би довело до компрометирането на Тодор Живков като пръв партийен ръководител. Въпреки това решението за закриването на лагера в Ловеч е взето, с което е сложен край на принудителния труд на хора без съдебен процес. Тези събития дават повод на Живков да се раздели с вътрешния министър Цанков и да хвърли върху него вината за репресиите и допуснатите извращения.

От 1944 - 1962 г. във всички лагери са затворени общо 23 531 души, от които 2089 жени (лагера в село Зелени дол Благоевградско), в лагерите в мини "Куциян" и "Богданов дол" Пернишко, на островите Персин и Белене, в Ловеч и село Скравена). С 9933 души Белене има най-голям брой лагеристи. Така нареченото "въдворяване" се извършва без присъди, с решение на особени юрисдикции - комисии, които са създадени въз основа на законови нормативни актове.

От 23 531 лагеристи 14 064 са затворени по политически, 6 190 по криминални и „неморални“ (например за проституция, сводничество и др.) и 2 694 по неизвестни причини. В ранната фаза на утвърждаване на властта на Отечествения фронт) между 1944 г. и 1948 г. „политическите

затворници“ представляват близо 75% от общия брой на въдворените (6143 от 8160 затворници); към края на съществуването на лагерите между 1958 г. и 1962 г. те са вече едва 21% (710 от 3 363 души). Следователно ранната фаза на така наречената "народна власт" е много по-репресивна и жестока от късната фаза на лагерната система, тъй като служи за заздравяване на властта и отстраняване на опозиционните сили като например стария властови елит. Решимостта на Комунистическата партия да укрепи властта си, да пречупи всяка съпротива и да унищожи опозицията води до употреба на всякакви средства включително интерниране в трудови лагери. В края на 50-те години опозиционно настроените лица са повече или по-малко отстранени или под контрол и много хора са се примирили с наложения режим. Затова съпротивата по това време е значително по-слаба и броят на затворените по политически причини е намалял.

Освен принудителен труд БКП използва и други репресивни мерки срещу опозицията като принудително преселване на хора, семейства и групи в други региони на страната, често от големите градове и граничните райони - става дума за принудителното изселване за определен период от време на лица или цели семейства

от столицата или големите градове в провинцията като наказателна мярка. Само между 1948 г. и 1953 г. около 25 000 души са депортирани, което има разрушителни последствия за упражняването на професиите им, изхранването им, образованието и възможностите им за социално израстване. Когато през 1953 г. тази практика е прекратена, броят на изселените лица достига 6 626, а в предходните години е достигал и до 25 000 души. Вината им се състои в това, че те или техните близки са "изменници на родината" или "врагове на народната власт".

Крайт на лагерите обаче не означава край на репресиите. След официалното закриване на лагерите БКП продължава да репресира хората, които не са съгласни с режима (Да, така е, но вече не с толкова брутални методи. Репресира ги най-вече като ги отстранява или недопуска до определени професионални позиции, не им разрешава да учат във висши учебни заведения, не ги пуска да пътуват в чужбина и др.). Както и преди е възможно задържането на лица без съдебна присъда и осъждането им на принудителен труд, както предвижда решение на Политбюро от 1962 г. Тогава репресиите придобиват повече административен, отколкото политически характер. На тях са подложени обвинените в „социален паразитизъм“ или „разпуснат

морал“, например слушане на западна музика, подражаване на западния начин на живот, носене на дълги коси и „неподходящо облекло“ като дънки, организиране на събирания по домовете с други подобни лица и др. Често те са арестувани в резултат на информацията, които подават за тях кварталните секции на Отечествения фронт.

В началото на 1990 г. в обществото се дава гласност на убийствата в лагерите и на тези в резултат на принудителното преселване и е сформирана обществено-държавна комисия за подпомагане на разследването по извършени престъпления в лагерите Ловеч, Скравена и на други места. Докладът на тази комисия е публикуван от журналиста Христо Христов на интернет страницата desebg.com. Той съдържа данни от архива на МВР. Понастоящем тези документи се намират в Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. Докладът установява, че самото съществуване на лагерите е нелегално съгласно конституцията от 1947 г. и нарушава правата и политическите свободи на гражданите, гарантирани от тази конституция и от законите на страната. Надделяването на политическия и партийния интерес

над закона при създаването на лагерите за политически опасни лица още през 1945 г. е обявено за недопустимо от доклада на обществено-държавната комисия за подпомагане на разследването на престъпленията в лагерите. Законният наказателен процес по отношение на осъждането на хора на лагерен затвор е заменен от административна процедура, за да се приключи по-лесно с политическите опоненти. Отново в доклада е констатирано, че отношението към затворниците е било нехуманно, били са унижавани, тормозени психически и физически и често убивани, т.е. имало е грубо нарушение на човешките права. Властимащите признават рано, дори и само вътрешно, за закононарушенията, липсата на професионализъм и морал от страна на лагерната администрация. Много архивни документи доказват, че представители на МВР, както и висши партийни функционери от БКП са знаели за своеволията и жестокостите в трудово-възпитателните общежития и многократно са напомняли да се спазват разпоредбите. Но нито преди, нито след 1990 г. някой от извършителите на престъпления спрямо затворниците е подведен под лична отговорност. По този начин с бездействието си отговорните функционери стават съучастници в престъпленията в лагерите.

Възложената през юли 1990 г. от Прокуратурата на въоръжените сили лекарска експертиза описва положението в лагерите: "Лагеристите не са имали възможност да говорят помежду си, да поддържат контакт с външния свят, да предявяват претенции и оплаквания, да запазят личното си достойнство и самочувствие на човешки същества. Още при постъпването в лагера, както и по време на целия престой в него, повечето от тях са били жестоко и в много случаи безпричинно бити с тояги и гумени маркучи. Условието на живот са носили белези на неоправдан садизъм". Прокуратурата установява по-нататък, че условията в лагера в Ловеч са били изключително тежки. От показанията на оцелелите лагеристи е установено, че дневната норма за мъжете е била между 8-20 куб. м. добив и транспортиране на камъни. Храната обикновено била постна и предимно от зеленчуци. Дневната дажба от хляб е била около 700 гр. и се е давала вечер. Къпането е можело да става само в близката р. Осъм. Лагеристите са носели стари войнишки дрехи и са били въшлясали, в бараките не е могло да се спи заради паразитите. Повече от година не е имало никакво лекарско обслужване. Според показанията на затворниците телата им са били покрити с гнойни рани, които често са били нападани от червеи.

Единственият начин да се намали болката и да се дезинфектират раните е бил да се уринира върху тях.

Писмени разпореждания за режима в лагера Ловеч не са давани. Според показанията, дадени от лагерното ръководство по време на образувания през 1990 г. процес, на лагерното ръководство те са действали съгласно устните разпореждания на зам.- министъра на вътрешните работи Спасов. От 1501 лагеристи, минали през лагера, 155 души стават жертва на лагерния терор, но само за 147 са намерени смъртни актове. След 10 ноември 1989 г. започва разследване срещу предполагаемите убийци и то само в двата лагера Ловеч и Скравена, тъй като за останалите не е открита документация. Следствието е образувано през март 1990 г. в Прокуратурата на въоръжените сили, а през април 1990 г. Народното събрание приема поправка в Наказателния кодекс за престъпленията в Ловеч. С нея давностният срок за убийство на две или повече лица е увеличен от двадесет на 35 години. Парламентът обаче не придава обратна сила на текста и той остава неприложим. Военната прокуратура прекратява следствието поради наличието на изтекла давност за престъпленията.

Делото е възобновено през пролетта на 1992 г., след като главен прокурор става Иван Татарчев. Той се разпорежда да бъдат арестувани всички все още живи бивши ръководители и надзиратели на лагера и повдига обвинение срещу Тодор Живков, което впоследствие оттегля. Обвинителният акт на Прокуратура на въоръжените сили се позовава на убийството на 14 души. Бившият зам.-министър на вътрешните работи Спасов и началникът на лагера Ловеч Петър Гогов са обвинени в злоупотреба с длъжностно положение, надзирателят Николай Газдов - за убийството на дванадесет души, зам. - началникът на лагера Цвятко Горанов - за убийството на шест души (той почива в дома си по време на домашен арест) и надзирателката Юлияна Ръжгева - за убийството на двама души. Пред следствието Спасов прави следното самопризнание: "От днешно време преценявам, че беше нереално да се изпращат в лагера лица без присъди, но по това време не мислех така. Ние – Политбюро на ЦК на БКП и нашето министерство силно копирахме съветските другари, техния опит. През 1959 г. бях най-младият заместник-министър на вътрешните работи и ме натовариха да отговарям и създам лагера край Ловеч".

На 8 юни 1993 г. Върховният съд открива процеса. Спасов обаче

умира един месец по-късно на 82 години. Правят се следващи опити отново да се открие производството, срещу споменатите по-горе лица – Мирчо Спасов, началника на лагера в Ловеч и двама от надзирателите. Върховният съд прекратява производствата на 11 юни 2002 г. поради изтекла давност. Българските парламенти не проявяват особен интерес и въпросът се счита за уреден.

Съществуването на трудови лагери за политически противници в България има два важни аспекта:

Трудови лагери има още по времето на царския режим от 1941 г. Някои от ТВО следователно се създават на места, където такива лагери вече функционират или са функционирали в предишни години. Разликата между лагерите се състои в това, че лагеристите преди 9 септември 1944 г. са въдворявани с цел те и техните идеи да бъдат изолирани от обществото. За целта те са интернирани и ангажирани с труд за самозадоволяване на потребностите на техния лагер (работа в зеленчуковите градини, отглеждането на животни, благоустрояването на лагерното пространство, кухнята, снабдяването и пр.). В лагерите на тоталитарния режим, наложен от БКП, затворниците са принуждавани да извършват безплатен тежък физически труд в

полза на националната икономика – като прокаране на ж.п.-линии, строеж на диги, работа на полето, в каменни кариери, рудници и др. Очевидно за властимащите не е достатъчно изолирането на политическите опоненти, а са искали да ги превъзпитат и деморализират чрез тежък физически труд.

Трудово-възпитателните общежития за политически опасни лица по комунистическо време са противозаконни според конституцията от 1947 г., т.е. съгласно валидните тогава закони. Създаването и поддържането на такива заведения противоречи, както на Търновската Конституция, така и на заменената я през 1947 г. „Димитровска“ Конституция. (Да, така е. Да остане в текста) Конституцията предвижда върховенството на закона, гарантира правото на свобода на гражданите, равенството им пред закона, правото на справедлив процес, налагането на наказания съответни на престъпленията и то само от редовен компетентен съд, забраната за задържане на лица за повече от 48 часа без съдебна заповед или прокурорско разпореждане, както и защитата на основните граждански права. В разрез със законите на страната е и самото функциониране на ТВО (Става дума за оперативното функциониране на лагерите, като например работа и действия на надзирателите само по устни

нареждания, без писмена заповед и редица други нарушения на закона). Писмени заповеди не са издавани, а само устни разпореждания. Мнозина от лагеристите са без съд и присъда и подложени на побои, нечовешки условия на живот, принудителен труд и унижения на човешкото им достойнство.

Ситуацията в лагерите накърнява човешкото достойнство. Лошите хигиенни и битови условия, недостатъчната нискокалорична храна, нелекуваните болести, паразитите и тежкият физически труд водят до физическо и психическо унищожение, сериозно влошаване на общото здравословно състояние и често до смърт. Работата, която са принудени да извършват е тежка и се изпълнява с примитивни средства. Например при изкопаването на диги нормата от шест кубика пръст на ден затворниците изпълняват впрегнати в хамути и с тарги.

Затворническите условия унищожават физически и психически въдворените по политически причини. Тъй като най-често принадлежат към градското съсловие - народни представители, дипломати, политици, журналисти, писатели, представители на обществения живот, военни, интелектуалци и др. - те много по-трудно от криминалните затворници се

справят със затворническите условия. Често са въдворявани и 16-18 годишни младежи, тъй като са разказвали политически вицове, което се третира като „разпространяване на клевети и злостни слухове срещу властта“. Като правило лагерите постигат целта си да пречупят волята на затворниците, да отнемат достойнството им и да ги деморализират.

Дори в смъртта достойнството на затворниците е отнето. Останките им не се връщат на техните близки, защото тогава причината за смъртта им би станала известна. Първоначално трупове са хвърляни в Дунава . По-късно се закопават в земята, където обаче отчасти са изровени от свине и така останките и с тях всички доказателства изчезват завинаги.

Освободените по правило срещат големи затруднения да се върнат към нормалния живот. Много често те вече не могат да се интегрират и имат нужда от социална помощ още повече, че след излизането им на свобода властта прави живота им тежък. Те срещат пречки в опитите да продължат образованието си, да получат жителство или да си намерят подходяща работа. Много от тях живеят в столицата или в големите градове, където могат да останат анонимни и по този начин да предотвратят стигматизирането им като затворници, което би

означавало допълнително унижение и социално изолиране. За тях и занапред най-често се предвижда нискоквалифициран труд предимно в строителството и живот на ограничения и самоограничения, както материални така и духовно-политически. Това явление най-добре е описано от руската поетеса Ана Ахматова, чиито съпруг е разстрелян като „враг на народа“, а синът ѝ многократно е въдворяван в сталинските лагери: „От лагера никой не се завръща, той остава в него завинаги“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Лулева, А., Троева, Е., Петров, П. Принудителният труд в България (1941-1964), Академично издаделство „Марин Дринов“, София, 2012

Шарланов, Д. История на комунизма в България, Т. I и II, Издателство Сиела, София, 2009

Стоянова П., Илиев, Е. Политически опасни лица: въдворявания, трудова мобилизация, изселвания в България след 1944, София, 2001

Калинова, И., Баева, И. Българските преходи 1939-2005, София, 2006

Огнянов, Л. Политическата система в България 1949-1956, Враца, 2008

Огнянов, Л. Организацията на обединените нации и принудителният труд в България (1949-1956). – В Историкии, Т. 3, Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоян Витлянов, Шумен, 2008, с. 187-201

Христов, Х. Секретното дело за лагерите, София, 1999

Бочев, С. Белене. Сказание за концлагерна България, София, 2003

ДОКУМЕНТИ

Архив на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, МВР Фонд № 12 – ТВО, Въдворени и Изселени за периода 1945-1983

Търновска Конституция на България от 16 април 1879 г. В: Български Конституции и конституционни проекти, Съставители: Веселин Методиев и Лъчезар Стоянов, София, 1990, с. 20-36

Конституция на България от 4 декември 1947 г. В: Български Конституции и конституционни проекти, Съставители: Веселин Методиев и Лъчезар Стоянов, София, 1990, с. 37-54

Наредба-закон да трудово възпитателните общежития от 20 декември 1944 г., В: Христоматия по история на България 1944-1948 (Народна демокрация или диктатура), Съставители: Любомир Огнянов, Митка Димова, Милчо Лалков, София, 1992, с. 22

Наредба-закон да трудово възпитателните общежития за политически опасни лица от 20 декември 1944 г., В: Христоматия по история на България 1944-1948 (Народна демокрация или диктатура), Съставители: Любомир Огнянов, Митка Димова, Милчо Лалков, София, 1992, с. 23

Desebg.com Сайт, поддържан от журналиста Христо Христов, в който се публикуват документи от Архива на бившата Държавна сигурност